

Ключевые слова: монастырские школы, муниципальные школы, рыцарское воспитание, тривиум, квадриум, схоластика.

*Borys Erasov,
Tetyana Tyshchenko*

EDUCATION IN COUNTRIES OF THE WESTERN EUROPE IN THE MIDDLE AGES
Results of trends research in progress of education in the Middle Ages are presented; the historical bases of the scholastic education in the countries of Western Europe are considered.

Keywords: monasterial schools, municipal schools, knight education, trivium, quadrium, scholastic.

Одержано 7.09.2009, рекомендовано до друку 10.10.2009 р.

УДК 37.018.1 (092)

ЛЮДМИЛА ПРОЦАЙ
(Полтава)

ІДЕЯ ДОМАШНЬОЇ ШКОЛИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. А. ЄВТУШЕВСЬКОГО

Розглянуто педагогічну ідею домашньої школи та досвід упровадження домашньої освіти педагога, просвітника і громадського діяча Василя Адріановича Євтушевського – засновника системи домашніх шкіл, автора їх моделі.

Ключові слова: В.А. Євтушевський, педагогічна спадщина, домашня освіта, домашня школа.

На сучасному етапі розвитку і реформування української освіти, орієнтованої на інтеграцію в європейський і світовий освітній простір, одним із пріоритетних напрямів Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті є особистісна орієнтація освіти. Створення умов для розвитку особистості та творчої самореалізації громадянина України зумовлюють важливе значення системи домашньої освіти на державному рівні з метою максимального розкриття особистості дитини, оптимізації її всебічного гармонійного розвитку.

Спроби визнання поняття «домашня освіта» як індивідуальної форми загальноосвітньої підготовки дітей в умовах сім'ї [1, с. 101] відомі більш як у 45 країнах світу (США, Великобританії, Росії, Канаді, Японії, Швеції, Іспанії, Чехії, Литві та ін.) [17]. Так, перші спроби впровадження домашнього навчання здійснені у США в 1980 році. Ці норми законодавства нині діють у всіх п'ятдесяти штатах, у країні налічується більше двох мільйонів „домашніх” школярів [7]. У Росії кількість дітей, які отримують домашню освіту, стрімко зростає після прийняття Закону «Про домашню освіту» (2003 р.) [16]. У Латвії дитина має право навчатися вдома лише з першого по четвертий класи.

Для української спільноти домашня освіта також не є чимось унікальним і новим, адже це найдавніша форма навчання та виховання дітей. Аналіз сучасних наукових і публіцистичних джерел, а також Інтернет-форумів [9-12] дозволяє стверджувати, що значна частина українців бажають навчати і виховувати своїх дітей удома, але такого права і можливості в них поки що немає.

Підтвердженням актуальності проблеми впровадження домашньої освіти в Україні є петиція громадськості „Про надання права на домашнє навчання дітей” до Президента України, Верховної Ради України, Міністерства освіти і науки України від громадян України [14]. У ній ідеться про те, що „українські батьки також повинні мати право вільно обирати для своїх дітей домашнє навчання”. Під правом на домашнє навчання мається на увазі право дитини з будь-якого класу не відвідувати школу і освоювати шкільну програму поза межами школи (удома, самостійно або з допомогою батьків чи репетиторів, у позашкільних закладах тощо), з регулярним проходженням атестації для отримання атестату про середню освіту”. У петиції висловлено прохання громадськості внести зміни до законодавства України про освіту та додати до структури освіти в числі інших домашню освіту у формі домашнього навчання. Проте Верховна рада України таке нововведення не підтримала [13].

Питання впровадження та оптимізації домашньої освіти в Україні, її переваги і недоліки, світовий досвід упровадження домашнього навчання і виховання дітей стали предметом дослідження сучасних науковців (В. Богданов, Н. Вареник, В. Далецька, А. Зверев, М. Кордонський, А. Лещенко, О. Лященко, Т. Могильникова, О. Остафієва, О. Ошерова, С. Сергєєва, К. Соколова та ін.). Ретроспектива розвитку домашньої освіти в Україні висвітлена у працях видатних педагогів і просвітників минулого (В. Аскоченського, В. Гольцева, П. Житецького, П. Каптерєва, М. Лавровського, С. Рождественського та ін.).

Беручи до уваги спрямованість домашньої школи на вирішення пріоритетних завдань національної системи освіти, а також значущість звернення до вітчизняного науково-педагогічного досвіду впровадження домашнього навчання, актуальним є аналіз теоретичних ідей і практики домашнього навчання та виховання дітей у творчій спадщині видатних педагогів і громадських діячів другої половини XIX ст. Одним із них є відомий педагог, методист-математик, просвітник і громадський діяч, автор моделі та засновник домашніх шкіл Василь Адріанович Євтушевський, якому належить вагомий унесок у розвиток вітчизняної науки та освітньої практики.

Метою нашої розвідки є дослідження педагогічних ідей і досвіду впровадження домашньої освіти Василя Адріановича Євтушевського.

Як свідчать вітчизняні історико-педагогічні джерела [6], період другої половини XIX ст. характеризується кризою офіційної школи, традиційних педагогічних концепцій і теорій. До важливих шкільних реформ 1860 р. дослідники відносять дозвіл відкрити навчальні заклади нових типів, які керувалися передовими ідеями свого часу.

Згідно класифікації початкових навчальних закладів, запропонованої російським ученим М. Чеховим у роботі „Типи руських шкіл у їх історичному розвитку” (1923 р.), за приналежністю до офіційної номенклатури в період другої половини XIX ст. існували елементарні школи всіх відомств (церковнопарафіяльні, міністерські, земські, залізничні та ін.), міські та сільські, за формою власності – державні і

приватні, а також ті, що утримувалися громадськими товариствами. Типи середніх навчальних закладів було визначено „Статутом гімназій і прогімназій” (1864 р.): чоловічі і жіночі класичні, напівкласичні й реальні гімназії та прогімназії.

Зауважимо, що досить поширеним, особливо серед заможного населення, було домашнє навчання, яке на той час сформовано вже як система загальноосвітньої підготовки дітей. У довідці «З питання про домашнє навчання» Міністерства народної освіти (МНО) домашнє навчання характеризувалося як «навчання індивідуальне, пристосоване до особистості учня, і тим самим відрізняється від навчання у школах, будь то школи урядові або приватні» [8]). Тобто, характерною ознакою домашнього навчання була особистісна орієнтація освіти та індивідуальна форма навчання. Мета, завдання та зміст домашнього навчання визначалися Міністерством народної освіти. Одним із головних принципів реалізації домашнього навчання вважався принцип індивідуального підходу, а вибір і застосування різних методів та засобів навчання знаходимо в повноваженні домашнього наставника або вчителя. За формою власності домашня освіта була приватною.

Варто зазначити, що науково-педагогічна громадськість того часу вела дискусію щодо діяльності вітчизняних шкіл усіх типів, уключаючи і домашнє навчання, суттєвим стало також обговорення стану навчально-виховного процесу. Педагоги-науковці шукали шляхи і методи активізації, індивідуалізації навчання, формування в учнів самостійності, ініціативності і творчості. Досить плідно в цьому напрямі працював В. Євтушевський, зокрема заслугою вченого є те, що він узагальнив особливості організації навчально-виховного процесу шкільної системи та домашньої освіти [2].

Серед основних (відмінних від домашнього навчання) позитивних надбань у досвіді діяльності традиційних шкіл В. Євтушевський виокремив такі: шкільна система освіти створює умови для використання колективної праці, дає змогу виховувати кожну особистість у колективі і через колектив, сприяє процесу соціалізації, уможливує використання методу прикладу, дозволяє створити чітку структуру навчального процесу.

Поряд із позитивними надбаннями традиційної освіти В. Євтушевський указує і на такі вагомні недоліки шкільної системи навчання, як велика кількість учнів у класі, недостатність реалізації особистісно орієнтованого підходу в навчанні та вихованні, неможливість виконання принципу складності й доступності навчання для всіх учнів, оскільки вчитель орієнтується на „середнього” учня. На думку В. Євтушевського, у переповненому класі вчитель не має достатньої можливості здійснювати діагностику розвитку колективу, характеру внутрішньоклективних відносин, не може організувати взаємодію сім’ї та школи.

Важливими чинниками ефективності навчально-виховного процесу за умов домашнього навчання В. Євтушевський уважав можливість урахування індивідуальних якостей, здібностей учня, темпу засвоєння дитиною навчального матеріалу, реалізації варіативного підходу до змісту навчання, швидке коригування процесу засвоєння знань, гнучкий графік навчання, самостійний вибір компетентного вчителя. Серед недоліків домашнього навчання педагог виділяв високу собівартість навчання, відсутність єдиної системи викладання всіх предметів, недостатню увагу до фізичного розвитку дитини, обмеженість обміну інформацією з однолітками, „живих” прикладів і самостійного прояву характеру у спілкуванні з товаришами, відсутність вироблення в учня характеру і сили волі.

Вивчення В. Євтушевським теорії та практики організації навчально-виховного процесу за кордоном (Німеччина, Швейцарія), усвідомлення переваг і недоліків шкільної системи освіти та домашнього навчання учнів, наявність у школах низького рівня взаємодії сім'ї та школи сприяло виникненню ідеї створення домашніх шкіл. Власне бачення структури домашніх шкіл у вітчизняній системі освіти В. Євтушевський виклав у роботі „Проект устрою домашніх шкіл” (1874 р.) [3; 4] та оприлюднив на засіданні Петербурзького педагогічного товариства. Модель домашньої школи В. Євтушевський представив як альтернативу шкільної системи освіти та домашнього навчання, що ввібрала в себе їх переваги та усунула недоліки. Слід наголосити на тому, що педагогу вдалося реалізувати ідею створення домашніх шкіл, про що свідчить їх існування в місті Санкт-Петербурзі під опікою самого автора.

У розумінні В. Євтушевського, домашня школа – це невеликий за кількістю учнів навчальний заклад, заснований на взаємній згоді декількох сімей, що мають дітей приблизно одного віку та однакової навчальної підготовки, незалежно від соціального походження та віросповідання. Такі школи створювалися з метою надання початкової освіти – підготовки до вступу в певний середній навчальний заклад, або й повної середньої освіти – для підготовки до вступу в університет.

Чисельність учнів у домашній школі залежала від згоди батьків-учасників, але взагалі не повинна перевищувати 10-12 учнів у одному класі. Це мало сприяти уникненню тих недоліків навчання, що були в переповнених класах і надати можливість здійснити вчителю достатній навчально-виховний вплив на особистість кожної дитини. Домашня школа складалася лише з одного класу, тому після закінчення навчального року цей клас перейменовувався в наступний. Тривалість навчального року в домашній школі була такою ж, як і в усіх інших навчальних закладах.

Навчання та виховання учнів, створення умов для індивідуального всебічного розвитку дитини, установа повного взаємозв'язку сім'ї та школи – саме такі завдання визначав В. Євтушевський до педагогічного процесу в домашній школі.

На особливу увагу заслуговують дидактичні основи навчання, викладені В. Євтушевським у праці «Методика арифметики» [2]: розвивати розум дитини; збуджувати в учневі внутрішній інтерес до навчального предмету, так, щоб бажання переходило в потребу; підтримувати в дітях самодіяльність; уникати непосильних завдань для дитини, поступово переходити від простого до складного, від загального до конкретного поняття, а потім – до правила; розвивати пізнавальні здібності; використовувати різні методи навчання; змінювати заняття, збуджувати увагу дитини; набуті дитиною знання повинні мати практичний характер, виховувати любов до праці, навчати дітей учитися.

Ці дидактичні основи дають можливість простежити погляди В. Євтушевського на практичну реалізацію принципів індивідуального підходу, демократизації, складності й доступності, послідовності, соціалізації, забезпечення активного творчого саморозвитку.

Індивідуальний підхід до учнів у навчанні та вихованні В. Євтушевський вважає головним принципом діяльності домашньої школи, реалізації якого сприяє невелика кількість дітей у класі, що є першочерговою умовою організації такої школи.

Принципи демократизації освіти педагог трактує як і деякі представники експериментальної педагогіки Західної Європи XIX ст. (Е. Мейман, В. Лай, А. Біне,

Е. Торндайк): відмова від орієнтації навчально-виховного процесу на „середнього” школяра з обов’язковим урахуванням можливостей та інтересів кожної дитини. Виконання цього принципу створює умови для реалізації вимоги складності й доступності навчання учнів.

Принцип соціалізації освіти у розумінні В. Євтушевського означає надання вихованню та навчанню суспільного характеру. Пріоритетними шляхами здійснення цього принципу, на думку вченого, є автономність школи в розв’язанні основних проблем її роботи та співпраця з батьками і громадськістю.

Реалізація принципу забезпечення активного творчого саморозвитку, на думку В. Євтушевського, можлива за умови взаємозв’язку особистого розвитку дитини з її практичним досвідом.

Зміст освіти для будь-якого типу школи на той час визначався МНО. У домашній школі, з огляду на гармонізацію інтересів особистості кожного учня й інтересів суспільства, В. Євтушевський зауважував на доцільності внесення коректив або змін до змісту освіти за згодою засновників школи. Цілі та завдання навчальних предметів, незважаючи на їх характер (прикладний, естетичний), мали бути спрямовані на формування особистості школяра.

Особливістю домашньої школи В. Євтушевського є вивчення двох іноземних мов у початковій школі і трьох – у середній. Іноземні мови педагогом розглядаються як частина загальнокультурної освіти учнів.

У розробці дидактичних питань домашньої школи педагог великого значення надавав методам та індивідуальним прийомам навчання. Особливе місце В. Євтушевський відводив евристичному та катехізичному методам. На думку вченого, вони збуджують увагу учнів, не втомлюючи їх, викликають у них самостійну думку. Педагог також наголошував на необхідності використання таких методів, які забезпечують «виховальне» навчання, сприяють виробленню волі вихованця та закріпленню в нього звички і любові до праці, спонукають до подальшого самостійного вдосконалення, а також дають можливість учителю якомога швидше наблизитися до досягнення поставленої цілі: навчити дітей учитися.

Цінною, на нашу думку, у проєкті домашньої школи є ідея колегіального самоврядування з метою оптимізації управління життєдіяльністю школи. Цим самим В. Євтушевський зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняного менеджменту освіти. Внутрішнє самоврядування в домашній школі існувало настільки, наскільки це дозволялося шкільним законодавством. До структури управлінських органів у домашній школі В. Євтушевського належали адміністрація школи, орган колегіального управління школою, орган громадського самоврядування батьків.

Адміністрація домашньої школи В. Євтушевського складалася з директорів та керівників із навчальної роботи. Директори обиралися за спільною згодою засновників із кола батьків та викладацького складу. Їх мало бути два, якщо школа створювалася з метою надання початкової освіти, або чотири, з метою підготовки до вступу в університет. Керівників із навчальної роботи школи передбачено один або два, обраних директорами з викладацького складу та за згодою батьків.

«Директори-педагоги» обиралися з викладацького складу і управляли роботою керівників із навчальної частини, узгоджували спільну діяльність адміністрації школи з засновниками школи, учителями та учнями. Обов’язками «директорів-батьків», які обиралися з-поміж батьків, були: залучення дітей до школи; загальний контроль за навчально-виховним процесом; керування господарською частиною школи.

До обов'язків керівників із навчальної роботи школи належали: складання розкладу занять; залучення вчительських кадрів до роботи у школі; організація вступних та річних екзаменів; ведення табелю відвідувань школи учнями та проведення занять учителями.

Органом колегіального управління домашньою школою був педагогічний комітет, створений для розв'язання складних завдань організації навчального процесу, підвищення кваліфікації та професійної майстерності педагогів. До його складу входили адміністрація школи та всі викладачі, у засіданнях комітету брали участь і батьки учнів. Очолював педагогічний комітет один із директорів закладу. Робота комітету планувалася в довільній формі відповідно до потреб школи. Педагогічний комітет визначав цілі та інструкції, складав навчальні плани і програми, організовував навчання, вибирав методи і прийоми викладання. Усе це ґрунтувалося, передусім, на власному розумінні розвитку дитини та слугувало виключно конкретній меті. Також до повноважень комітету належали: установлення загальних дисциплінарних правил; обговорення успішності та поведінки учнів; складання та затвердження посадових інструкцій; вирішення питання про зарахування нових учнів та відрахування невстигаючих. Після закінчення навчального року директорами готувався письмовий звіт батькам про хід навчально-виховного процесу. Зауваження батьків із приводу звіту вносилися у протокол і бралися директорами й педагогічним комітетом до відома.

З метою демократизації управління школою, налагодження зворотного зв'язку сім'я – школа, поточного коригування управлінських рішень у домашній школі функціонував орган громадського самоврядування батьків (батьківський комітет школи чи класу), рішення або пропозиції якого виносилися на обговорення в педагогічний комітет.

Організація дозвілля дітей, а також нагляд за дітьми під час перерви довірено тьютору або наглядачу. Тьютором міг бути вчитель цієї школи, який „викладає найбільш виховний, центральний предмет”, або вихователь однієї з родини-засновника.

Очевидна перевага домашніх шкіл, на думку В. Євтушевського, полягає в тому, що існує можливість правильного розподілу навчального часу з організацією ігор, спортивних розваг і прогулянок, рівномірним розподілом домашньої роботи учнів. Це гарантує відсутність фізичної та розумової втоми дітей, виконання ергономічних вимог до організації навчання.

Особливо значущим у домашній школі визначався тісний взаємозв'язок її з сім'єю, що значно посилювало виховний вплив на учнів, адже сім'я посідала центральне місце у вихованні дитини, відіграла і відіграє основну роль у формуванні світогляду.

Матеріально-технічна база домашньої школи включала приміщення, обладнання, навчальні посібники, підручники і шкільне приладдя, транспортні засоби та інші матеріальні цінності. Фінансово-господарська діяльність школи здійснювалася на основі кошторису школи, джерелами формування якого були в основному кошти засновників школи. Доходи бюджету, що могли виникнути внаслідок збільшення кількості учнів серед навчального року, не поверталися батькам, а зберігалися на рахунку школи. При ліквідації школи ці кошти розподілялися між засновниками.

Глибокий аналіз педагогічної спадщини В. Євтушевського показав, що принциповою ознакою домашньої школи було здійснення освітнього процесу з урахуванням таких головних пріоритетів, як людинознавство (антропологія) і людиноцентризм.

Антропологічний підхід до навчання і виховання, на думку В. Євтушевського, забезпечує особистісно орієнтовану спрямованість формування індивідуальності учня.

Пізнання природи дитини, поглиблена увага до її особистості, урахування її інтересів є основою побудови навчальних програм і застосування методів виховання та навчання в домашній школі В. Євтушевського.

Пріоритет людиноцентризму в діяльності домашньої школи В. Євтушевського полягає в оптимізації гуманістичних тенденцій виховання і навчання дитини. Гуманістично орієнтований підхід, на думку педагога, сприяє формуванню людини активної, здатної до саморозвитку та самореалізації.

Основним стрижнем ідеї впровадження домашніх шкіл В. Євтушевського є школа, заснована на взаємній довірі вчителів та батьків, а їх робота зумовлюється природним бажанням досягнення благородної цілі – правильного виховання та навчання дітей.

На нашу думку, ідея домашньої школи В. Євтушевського як альтернатива домашній та традиційній шкільній освіті є значущою і правомірною, може бути реалізованою в нинішніх умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гончаренко С.У.* Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
2. *Евтушевский В. А.* Методика арифметики / В. А. Евтушевский. – Санкт-Петербург : Н.Фену и комп., 1872. – 340 с.
3. *Евтушевский В.* Проект устройства домашних школ / В. Евтушевский // Семья и школа. – 1874. – № 4. – С. 292–299.
4. *Евтушевский В.* Проект устройства домашних школ / В. Евтушевский // Семья и школа. – 1874. – № 5. – С. 381–397.
5. *Зверев А.* Освіта з доставкою додому [Текст] / А. Зверев // Відкритий урок : розробки, технології, досвід. – 2008. – № 11. – С. 66–68.
6. Історія педагогіки : навч. посібник / за заг. ред. члена-кор. АПН України, проф. Г. В. Троцько. – Харків, 2008. – 545с.
7. *Леценко А. А.* Професійне становлення учнів, які навчаються в домашніх умовах в Америці [Текст] / А. А. Леценко // Обдарована дитина. – 2006. – № 8. – С. 41–49.
8. ЦДА. Ф. 845. Оп. 1. Д. 15. Л. 23
9. <http://www.familyeducation.ru>.
10. <http://wap.downsyndrome.borda.ru/?1-13-0-00000011-000-0-0-1207765049>
11. <http://dolyna.kiev.ua/node/181>.
12. <http://www.zn.ua/3000/3855/32887>.
13. <http://weekly.ua/ukr>.
14. <http://www.petition.org.ua/?action=printview&id=228020>.
15. <http://www.tretya-sila.org.ua/social-life/syspilstvo/1557-2009-08-29-10-51-55>.
16. <http://111.ru/content/view/77/2>.
17. http://www.curator.ru/news/news_75.html.

Людмила Процаї

ИДЕЯ ДОМАШНЕЙ ШКОЛЫ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ
В. А. ЕВТУШЕВСКОГО

Рассмотрена педагогическая идея домашней школы и опыт реализации домашнего образования педагога, просветителя и общественного деятеля Василия Адриановича Евтушевского – основателя системы домашних школ, автора их модели.

Ключевые слова: В.А. Евтушевский, педагогическое наследие, домашнее образование, домашняя школа.

Lyudmyla Protsay

AN IDEA OF HOME SCHOOL IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF V. A. EVTUSHEVSKY

The pedagogical idea of home school and experience of realisation of home education of methodist-mathematician, enlightener and public man, author of a model and founder of the system of home schools Vasyl Adrianovych Evtushevsky is examined.

Keywords: home education, home school of V. A. Evtushevsky.

Одержано 2.10.2009, рекомендовано до друку 16.11.2009 р.

УДК 177.72(092): 37(09)(477.53)

ВІКТОРІЯ ФІЛІППОВИЧ
(Полтава)

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА КУЛЬТУРНО - ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄЛИЗАВЕТИ МИЛОРАДОВИЧ

Розглянуто життєвий шлях та культурно-просвітницьку діяльність видатної української діячки, патріотки Єлизавети Іванівни Милорадович, охарактеризовано її участь у справах Полтавської Громади. Досліджено внесок Єлизавети Милорадович у розвиток освіти та шкільництва на Полтавщині.

Ключові слова: Єлизавета Милорадович, Громада, громадівський рух, недільні школи, просвітницька діяльність.

Єлизавета Іванівна Милорадович із роду Скоропадських була колоритною постаттю на громадсько-культурному тлі 60-70-х років ХІХ століття. Ця жінка зробила для Полтави, для української культури загалом стільки добра, що її ім'я, за словами Олександра Кониського, «житиме довіку на Україні-Руси» [5, с.34].

На сучасному етапі розвитку нашої держави, коли ми говоримо про відродження української культури, про освіту на основі рідної мови, про повернення до народних звичаїв і традицій, варто було б згадати, що за все це Є. Милорадович боролася ще у позаминулому столітті.

Рід Скоропадських дав Україні двох гетьманів та чимало активних діячів українського національного руху, тож за походженням Єлизавета Милорадович належала до української еліти. Вона була нащадком старовинних українських родів Маркевичів і Скоропадських (за батьком) і Тарновських (по матері), тіткою майбутнього українського гетьмана П. Скоропадського.

Народилась Єлизавета Іванівна у с. Качанівці Борзенського повіту Чернігівської губернії (тепер Ічнянський район, Чернігівської область). Дитинство і ранню молодість дівчина провела у Тростянці Прилуцького повіту, старовинному козацькому дворіщі батька [2, с.184].